

Ettore Rossi

(1894—1944)

Adı Türkiye'de de iyi tanınan İtalyan türkoloğu Ettore Rossi ağır bir hastalıktan sonra, henüz 61 yaşında iken, 23 Ağustos 1955 te Roma'da vefat etmiştir.

Rossi 30 Eylül 1894 te Secugnano'da (Milano eyaleti) kalabalık bir çiftçi ailesinden doğmuştur. Liseyi bitirdikten sonra, 1914 sonbaharında Pavia Üniversitesi Edebiyat Fakültesine yazılmış, fakat çok geçmeden askere davet edildiği için tahsilini yarıda bırakmak zorunda kalmıştır. 1915—1917 yıllarını Trablus'ta, harbin geri kalan kısmını da Kuzey İtalya cephesinde geçiren Rossi, harb sona erince, tahsiline geri dönmüş ve 1920 de Pavia Üniversitesinde Yunan filolojisinden doktorasını vermiştir. Fakat daha Trablus'ta tanıdığı İslâm - Arap âlemi kendisini daha fazla çekiyordu. Milano'da Accademia Scientifico-letteraria'da arasıra derslerine devam ettiği Prof. Eugenio Griffini'nin delâletiyle Rossi Trablus hükümeti nezdinde tercümanlığa tayin edilmiş (1920) ve burada kaldığı iki senede yalnız Arap yazı dilini değil, Trablus Arap lehçesini de öğrenmek fırsatını bulmuştur. 1922 sonbaharında Roma'ya dönerek, bir sene önce kurulan Şarkiyat Enstitüsünün «Oriente Moderno» aylık dergisinde vazife almış, Prof. C. A. Nallino'nun ölümünden (1938) sonra da hem bu enstitünün, hem de bu derginin ilmi müdürü olmuştur.

Rossi, Roma'ya yerleştikten sonra kendi kendine türkçe öğrenerek, 1927 de Roma Üniversitesinde «Türk dili, tarihi ve edebiyatı» eylemsiz doçenti, 1935 te de eylemli doçent olmuş, 1939 da ise Nallino'dan boşalan türkoloji kürsüsüne profesör tayin edilmiştir. Daha 1938 de İran dili ve edebiyatı öğretimiyle de vazifelendirilmişti. 1940—1942 yıllarında İtalyan işgal ordusu subayı sıfatıyla Yunanistan'da bulunmuş, 1942 de tekrar üniversiteye dönerek ordinaryusluğa yükselmiştir. 1954 sonbaharında ağır surette hastalanan Rossi, yine arasıra çalışmalarına devam etmiş ve bu arada, Türk Dil Kurumu delâletiyle Fransız türkoloğu Jean Deny şerefine çıkarılmakta olan armağanda

neşredilmek üzere, ölümünden bir az önce, bu satırları yazana bir yazı (*Carta di affrancamento di uno schiavo maltese*) göndermiştir. İtalyan ilimler akademisi olan Accademia Nazionale dei Lincei, Rossi'nin ilmî çalışmalarını takdir ederek, 1955 Temmuzunda kendisini muhabir âzallığa seçmiştir. Ne yazık ki, Rossi bu yüksek ilmî payeye artık fazla sevinememiş, amansız ölüm çok geçmeden onu aramızdan ebediyen ayırmıştır. Allah ruhunu şad eylesin.

Rossi çok verimli bir âlimdir. «Oriente Moderno» ve «Rivista degli Studi Orientali» dergilerinde çıkan yüzlerce tanıtma yazılarından sarfınazar edilirse, 15 kadar kitabı ve 170 ten fazla makalesi vardır. Çabuk çalışmakla beraber, eserleri ilim bakımından sağlamdır. Bibliyografya bilgisi çok geniştir.

Rossi, memleketinde asırlar boyunca yerleşmiş bir ananeye uyarak bütün İslâm memleketlerinin dili, edebiyatı, etnografyası ve kültürü ile ilgilenen İtalyan müsteşriki tipidir. Bu husus, aktüel meselelerle meşgul olan eserlerinin nispeten yüksek rakamını bize izah eder.

Rossi'nin ilmî çalışmaları çok geniş bir sahayı içine almaktadır. Eserlerinin mühim bir grubu, Arap memleketlerinin, bilhassa İtalyan müstemlekeleri olan Trablus ve Libya'nın tarihi, etnografyası ve diyalektolojisi hakkındadır. Bu gruba giren başlıca eserleri şunlardır: *La cronaca araba tripolina di Ibn Ğalbūn* («İbn Ğalbūn'un arapça. Trablus kroniği», Bologna 1936, 199 s.), *Il dominio degli Spagnuoli e dei Cavalieri di Malta a Tripoli (1530 — 1551)* («Trablus'ta İspanyollar ve Malta şövalyelerinin hâkimiyeti [1530 — 1551]», Verbania 1942, 123 s.), *Poesia popolare della Tripolitania* («Trablus halk şiiri»: Rivista della Tripolitania, Roma, I, 1925, 229 — 243, II, 1925 — 1926, 91 — 97, 169 — 176, 237 — 247), *Storia della Libia dalla conquista araba al 1911* («Arapların fethinden 1911 e kadar Libya tarihi»: Libia II, Tripoli 1954, 3 — 43), *Il Regno Unito della Libia* («Birleşik Libya. Kırallığı»: OM [=Oriente Moderno] XXXI, 1951, 157 — 177) v. b. Yemen arapçası hakkında: *L'arabo parlato a Şan'ā'. Grammatica, testi, lessico* («Şan'ā'da konuşulan arapça. Gramer, metinler, sözlük», Roma 1939, VI + 251 s.). Bu arada, bütün Arap meselesini ele alan *Documenti sull'origine e lo sviluppo della questione araba (1875 — 1944)* («Arap meselesinin menşei ve gelişmesi hakkında vesikalar [1875 — 1944]», Roma 1944, LVI + 251 s. ve 3 harita) adlı eseri de zikredilebilir.

Rossi'nin iranistik sahasında meydana getirdiği eserlerin en güzeli. *Elenco dei manoscritti persiani della Biblioteca Vaticana* («Vatikan Kütüphanesindeki farsça el yazmaları kataloğu», Città del Vaticano 1948, 200 s.) adlı katalogdur. (200 kadar farsça el yazmasının tavsifini

içine alan bu eser hakkında Ahmet Ateş'in dergimizin III. cildinde [235—237. s.] çıkan tanıtma yazısına bakınız.) İran filolojisine ait diğer eserlerinden daha şunları zikredebiliriz: *Grammatica di persiano moderno. Con. esercizi, vocabolarietti e note di metrica* («Yeni farsça gramer. Alıştırmalar, lûgatçeler ve vezin hakkında notlar ile», Roma 1947, 132 s.), *La riforma linguistica nell'Iran* («İran'da dil ıslahatı»: OM XIX, 1939, 516—519), *Il poeta persiano İrağ (1874—1926)* («İranda şair İrac»: OM XXIII, 1943, 208—220), *Poesie inedite in persiano di Pietro della Valle* («Pietro della Valle'nin neşredilmemiş farsça şiirleri»: Rivista degli Studi Orientali XXVIII, 1953, 108—127) v.b.

Rossi arabistik ve iranistiğe ölümüne kadar bağlı bulunmakla beraber, asıl ihtisas sahası türkoloji kalmıştır. Bu yolda meydana getirdiği 5 kitap ve 70 ten fazla makale bunun açık bir delilidir. Rossi'yi her şeyden önce Türkiye alâkadar etmektedir. Türkiye dışında yaşayan Türklerle fazla meşgul olmamıştır. Türkolojiye ait eserleri mevsim bakımından şöyle tasnif edilebilir:

a) Yeni Türkiye'nin siyasî, edebî ve kültür hareketleri: *La nuova Turchia* («Yeni Türkiye»: Il Giornale di Politica e di Letteratura, Livorno, 5 Mayıs 1926), E. Anchieri ve başkalarla birlikte neşredilen «La nuova Turchia» (Roma 1939) adlı eserde Türkiye'nin kültür hayatına ait olan IV. bölüm: *La vita culturale* (121—155. s.), *Dal-l'Impèro Ottomano alla Repubblica di Turchia. Origine e sviluppi dell' nazionalismo turco sotto l'aspetto politico-culturale* («Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Cumhuriyetine. Siyasî-kültürel bakımdan Türk milliyetçiliğinin menşei ve gelişmeleri»: OM XXIII, 1943, 359—388), *Il discorso di Muştafâ Kemâl sulle vicende della Turchia dal 1919 al 1927* («1919 dan 1927 ye kadar Türkiye'nin uğradığı değişiklikler hakkında Mustafa Kemal'in nutku»: OM VII, 1927, 529—558), *Odiernetendenze letterarie e politiche in Turchia* (OM IX, 1929, 580—590, türkçesi: *Türkiye'de bugünkü edebiyat ve siyaset cereyanları*: Türk Yurdu XXI, 17—26). Bu hareketlerin en büyük simaları: *Il «Ghâzi» Muştafâ Kemâl pasciâ* (Gerarchia, Nisan 1929), *Atatürk (1880—1938)* (OM XVIII, 1938, 635—646), *Uno scrittore turco contemporaneo: Ziyâ Gök Alp* (Çağdaş bir Türk muharriri: Ziya Gök Alp»: OM IV, 1924, 574—595), *In morte del poeta turco Abd ul-Haqq Hâmid* («Türk şairi Abdülhak Hâmid'in ölümü dolayısıyla»: OM XVII, 1937, 268—274), *Lo storico Fuad Köprülü, Ministro degli Esteri di Turchia* («Türkiye Hariciye Vekili, tarihçi Fuad Köprülü»: OM XXXI, 1951, 98—103, doğumunun 60. yıldönümü dolayısıyla).

b) Türk alfabe ve dil inkılâbı: *Il nuovo alfabeto latino introdotto in Turchia* («Türkiye'de kabul edilen yeni Lâtin alfabesi»: OM IX, 1929, 32—43), *La riforma linguistica in Turchia* («Türkiye'de dil ıslahatı»: OM XV, 1935, 45—57), *Un decennio di riforma linguistica in Turchia (1932—1942)* («Türkiye'de dil ıslahatının ilk on yılı [1932—1942]»: OM XXII, 1942, 466—477), *Venticinque anni di rivoluzione dell'alfabeto e venti di riforma linguistica in Turchia* («Türk alfabe inkılâbının ilk yirmi beş ve dil ıslahatının ilk yirmi yılı»: OM XXXIII, 1953, 378—384).

c) Edebiyat tarihi: *Il poeta mistico turco Yūnus Emre (secoli XIII—XIV)* («Türk tasavvuf şairi Yunus Emre [XIII—XIV. asırlar]»: OM XX, 1940, 75—86), *Studi di manoscritti del Ğarībname di 'Aşiq Paşa nelle biblioteche italiane* («Aşık Paşa'nın İtalyan kütüphanelerinde bulunan Garibname'sinin el yazmaları üzerinde incelemeler»: Rivista degli Studi Orientali XXIV, 1949; 1948 de Paris'te toplanan Müsteşrikler Kongresinde okunan tebliğ), *L'ode alla primavera del turco Mesîhî tradotta in latino da W. Jones e ricantata in italiano da G. Marchetti* («Türk şairi Mesihî'nin W. Jones tarafından lâtinceye çevrilen ve G. Marchetti [1834] tarafından italyanca olarak işlenen ilkbahar kasidesi»: OM XXXIV, 1954, 82—90), *Parafasi turca del «De Senectute» presentata a Solimano il Magnifico dal Bailo Marino de Cavalli (1559)* («Balyos Marino de Cavalli tarafından Kanunî Süleyman'a sunulan «De Senectute» [ihtiyarlık hakkında] adlı eserin türkçe parafrazı [1559]»: Rendiconti della Reale Accademia Nazionale dei Lincei, Classe di Scienze morali, storiche e filologiche, VI. seri, XII. cilt, 1957, 680—756), *La fonte turca della novella cornice dei «Mille e un giorno» di Pétis de la Croix* («Pétis de la Croix'nın “Binbir gün,” adlı çerçevesel hikâyesinin Türk kaynağı»: OM XXIX, 1959, 28—33).

d) Dil bilgisi: *Canto turco del secolo XVI in caratteri greci* («XVI. asra ait, Yunan harfleriyle yazılmış türkçe bir türkü»: Annali del R. Istituto Universitario Orientale di Napoli. Yeni seri I, Roma 1940, 87—97), *Tre iscrizioni turche in caratteri greci di Burdur in Anatolia* («Anadolu'daki Burdur'dan Yunan harfleriyle yazılmış üç türkçe kitabe»: Rendiconti dell'Accademia Nazionale dei Lincei, Cl. Sc. mor. . VIII. seri, VIII. cilt, 1953, 69—75), *Importanza dell'inedita grammatica turca di Pietro della Valle* («Pietro della Valle'nin neşredilmemiş türkçe gramerinin ehemmiyeti»: Atti del XIX Congresso Internazionale degli Orientalisti, Roma 1938, 202—209) *Un inedito lessico rimato*

turco-albanese composto a Scutari nel 1835 («1835 te İşkodra'da meydana getirilip neşredilmemiş manzum bir türkçe-arnavutça sözlük»: Rivista degli Studi Orientali XXVI, 1951, 114 — 123), «*Çelebi*» kelimesi hakkında *Ebū s-Su'ūd'a atfedilen bir fetva* (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Ankara 1954, 11 — 14), «*Torlak*» kelimesine dair (aynı dergi, 1955, 9 — 10). Bundan başka Rossi İtalyanlar için bir türkçe ders kitabı da hazırlamıştır. *Manuale di lingua turca* (Roma 1939, VI + 160 s.) adını taşıyan bu eserin yalnız kısa bir türkçe grameri, alıştırmaları ve iki küçük kelime listesini içine alan birinci cildi çıkmıştır.

e) Tarih: *L'assedio di Malta nel 1565 secondo gli storici ottomani* («Osmanlı tarihçilerine göre Malta'nın 1565 te muhasarası»: Malta Letteraria, Mayıs 1926, 10 s.), *Il secondo periodo del dominio ottomano a Tripoli (1835—1911)* («Trablus'ta Türk hâkimiyetinin ikinci devresi [1835 — 1911]»: Rivista Coloniale XXII, Roma 1927, 292 — 300, 343 — 353), *Tracce di dominio turco in Albania* («Arnavutluk'ta Türk hâkimiyetinin izleri»: Die Welt des Islams, Sonderband 1941, 109 — 118), *Saggio sul dominio turco e l'introduzione dell'Islam in Albania* («Arnavutluk'ta Türk hâkimiyeti ve İslâmiyetin kabulü üzerinde inceleme»: Albania III, 4, Milano 1942, 14 s.), *Credenze ed usi dei Bektasci* («Bektaşilerin inamış ve âdetleri»: Studi e materiali di storia delle religioni, XVIII, Bologna 1942, 60 — 80).

Bundan başka *Scritti turchi su Cristoforo Colombo e la scoperta dell'America* («Cristoforo Colombo ve Amerika'nın keşfi hakkında türkçe yazılar»: Studi Colombiani II, Genova 1951, 563 — 566) adlı yazısı da bu gruba sokulabilir.

f) Türk-İtalyan münasebetleri: *Sulla letteratura e sulla cultura italiana in Turchia* («Türkiye'de İtalyan edebiyatı ve kültürü hakkında»: OM IV, 1924, 530 — 532 ve OM XXXIV, 1954, 185 — 190), *La Sultana «Nūr Bânū» (Cecilia Venier - Baffo) moglie di Selīm II (1566 — 1574) e madre di Murād III (1574 — 1595)* («II. Selim'in karısı ve III. Murad'ın annesi «Nūr Bânū» Sultan [Cecilia Venier · Baffo]»: OM XXXIII, 1953, 433 — 441).

g) Türkoloji ve şarkiyat tarihi: *Uno sguardo allo sviluppo degli studi di turcologia* («Türkoloji araştırmalarının gelişmesine bir bakış»: Annali del R. Istituto Superiore Orientale di Napoli. Yeni seri I, 1940, 1 — 14), *Gli studi di storia ottomana in Europa ed in Turchia nell'ultimo venticinquennio (1900 — 1925)* («Son 25 yılda [1900 — 1925] Avrupa ve Türkiye'de Osmanlı tarihi araştırmaları»: OM VI, 1926, 443 — 460), *Versi turchi e altri scritti inediti di Pietro della Valle*

(«Pietro della Valle'nin neşredilmemiş türkçe manzumeleri ve başka yazıları»: *Rivista degli Studi Orientali* XXII, 1947, 92 — 98), *Pietro della Valle orientalista romano (1585 — 1652)* («Romalı müsteşrik Pietro della Valle [1585 — 1652]»: *OM* XXXIII, 1953, 49 — 64), *Gli studi orientalistici in Grecia* («Yunanistan'da şarkiyat araştırmaları»: *OM* XXI, 1941, 538 — 547).

Rossi, Vatikan Kütüphanesi farsça el yazmaları kataloğunu ortaya koyduktan beş sene sonra, aynı kütüphanedeki türkçe el yazmaları kataloğunu da meydana getirmiştir. *Elenco dei manoscritti turchi della Biblioteca Vaticana* («Vatikan Kütüphanesindeki türkçe el yazmaları kataloğu», Città del Vaticano 1953, XXII+415 s.) adını taşıyan bu katalogda 500 kadar el yazması tam bir filolojik titizlikle tavsif edilmiştir.

Rossi'nin türkoloji sahasındaki en mühim eserini zikretmeyi en sona bıraktık. Bu, Vatikan Kütüphanesinde bulunduğu ve ilim âlemine *Un nuovo manoscritto del «Kitâb-i Dede Qorqut»* («Dede Korkut kitabının yeni bir el yazması»: *Rivista degli Studi Orientali* XXV, 1950, 34 — 43) adlı yazısıyla bildirdiği ikinci bir Dede Korkut kitabı yazmasının ilmî neşridir: *Il «Kitâb-i Dede Qorqut.» Racconti epico-cavallereschi dei Turchi Oğuz tradotti e annotati con «fac-simile» del ms. Vat. Turco 102* («Dede Korkut kitabı. Oğuz Türklerinin destanî-hamasî hikâyeleri. Tercümesi, notlar ve Vat. Turco 102 yazmasının tıpkıbasımı ile»: *Studi e Testi* 159. Città del Vaticano 1952, 364 s.). Rossi'nin bu eserine kadar Dede Korkut kitabının yalnız Dresden nüshası ve bunun Alman müsteşriki H. Fr. von Diez tarafından hazırlanan Berlin kopyası bilinmekte idi. Ancak Rossi'nin ortaya çıkardığı Vatikan nüshası noksandır: on iki hikâyeden yalnız altısını içine almaktadır. Fakat harekeli oluşu onu bilhassa dil tetkikleri bakımından çok değerli kılmıştır. Rossi, eserinin mukaddimesinde Dede Korkut kitabı üzerindeki araştırmaların tarihçesi, Oğuznameler, Dede Korkudun efsanevî şahsiyeti, Türk ozanları, Dede Korkut hikâyelerinin tertip edildiği devir, bu hikâyelerin tarihî muhiti ve coğrafi arka plânı, kahramanların dinî ve ahlâkî görüşleri, âdetleri ve yaşayışı, Dede Korkut kitabının dili v.b. hakkında etraflı malûmat vermektedir. Rossi'nin vardığı netice kısaca şudur: Dede Korkut hikâyeleri galip bir ihtimalle Doğu Anadolu, Kafkasya veya Azerbaycan'da, yani Fırat'ın yukarı bölümü ile Hazer denizi arasındaki bölgede meydana gelmiş ve XIV. asrın sonlarında veya XV. asrın başlarında bugünkü şeklini almıştır. Dili, XIV — XV. asırlar Doğu Anadolu türkçesi ve azerice hususiyetleri taşır (Dresden nüshasına nispetle Vatikan nüsha-

asında batı unsurları daha fazladır). Bu hikâyelerin hiç olmazsa bir kısmı tarihî esaslara dayanır.

Rossi'nin bu eseri türkolojinin ana kitapları arasında yer almaktadır, ve bu yerini gelecekte de muhafaza edecektir. Rossi, bu eseri çıkıttıktan sonra da, Dede Korkut kitabı üzerindeki çalışmalarını bırakmamış ve bu mevzua dair daha iki makale neşretmiştir: *Osservazioni preliminari per una edizione critica del Kitāb-i Dede Qorqut* («Dede Korkut kitabının tenkidli neşri için ihzarî notlar»: Rivista degli Studi Orientali XXVII, 1952, 68 — 73; bu etüdün birinci kısmı 1951 Eylülünde İstanbul'da toplanan XXII. Müsteşrikler Kongresinde müellifin okuduğu tebliğdir, ikinci kısmı da *Il «Kitāb-i Dede Qorqut»* taki bazı yerlerin düzeltilmesi ile bibliyografyaya bazı ilâveleri içine almaktadır) ve *Motivi biblici e coranici nel «Kitāb-i Dede Qorqut»* («Dede Korkut kitabında Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an motifleri»: Fuad Köprülü Armağanı, İstanbul 1953, 437 — 441).

Tam olgunlaşma devrine girmiş olan Rossi, yaşamış olsaydı, muhtemelen ki, bize daha bir çok değerli eserler verecekti. Vakitsiz ölümü türkoloji için büyük bir kayıptır.

J. Eckmann